

EVIDENTIALLIKNING FUNKSIONAL PARADIGMATIK TAHLILI

Xamrayeva Maxzuna G'ayratovna,

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti

Filologiya fanlari v.b. dotsenti

Email: mahzuna69@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18606229>

Annotatsiya. Ushbu maqolada evidentiallikning asosiy lingvistik kategoriya sifatida funksional-paradigmatik tahlili taqdim etiladi, bunda axborot manbai va nutq so'zlovchining nutqdagi pozitsiyasi kodlanadi. Maqolada evidentiallik, daliliy ma'nolar faqat morfologik belgilarga emas, balki funksional qarama-qarshiliklarga ko'ra taqsimlanadigan tuzilgan paradigmani tashkil etishi ta'kidlanadi. Natijalar evidentiallikni dinamik funksional tizim sifatida chuqurroq tushunishga hissa qo'shadi va keyingi tillararo va nutqqa asoslangan tadqiqotlar uchun asos yaratadi.

Kalit so'zlar: Evidentiallik, funksional paradigma, axborot manbai, ma'ruzachi pozitsiyasi, funksional-semantik tahlil, diskurs lingvistikasi.

Abstract. This article presents a functional-paradigmatic analysis of evidentiality as a basic linguistic category, in which the source of information and the speaker's position in the discourse are encoded. The article argues that evidentiality constitutes a structured paradigm in which evidential meanings are distributed not only according to morphological features, but also according to functional contrasts. The results contribute to a deeper understanding of evidentiality as a dynamic functional system and provide a basis for further cross-linguistic and discourse-based research.

Keywords: Evidence, functional paradigm, source of information, speaker position, functional-semantic analysis, discourse linguistics.

Аннотация. В данной статье представлен функционально-парадигматический анализ эвиденциальности как базовой лингвистической категории, в которой кодируются источник информации и позиция говорящего в дискурсе. В статье утверждается, что эвиденциальность представляет собой структурированную парадигму, в которой эвиденциальные значения распределяются не только в соответствии с морфологическими особенностями, но и в соответствии с функциональными контрастами. Результаты способствуют более глубокому пониманию эвиденциальности как динамической функциональной системы и обеспечивают основу для дальнейших межъязыковых и дискурсивных исследований.

Ключевые слова: Эвиденция, функциональная парадигма, источник информации, позиция говорящего, функционально-семантический анализ, дискурсивная лингвистика.

Kirish. Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda evidentiallik eng faol muhokama qilinadigan kategoriyalardan biriga aylandi, chunki u diskursda axborot manbai va ishonchliligini kodlashdagi markaziy roli hisoblanadi. Evidentiallik ma'ruzachilarning ma'lumot to'g'ridan-to'g'ri idrok etish, xabar qilingan manbalar yoki xulosa chiqarish orqali olinganligini qanday signal berishini aks ettiradi. Yaqinda o'tkazilgan korpusga asoslangan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, dalil belgilari akademik va ommaviy axborot vositalaridagi axborot bayonotlarining taxminan 40-60% da uchraydi, bu ularning zamonaviy til qo'llanilishidagi kommunikativ ahamiyatini ta'kidlaydi.

Ko'p tilli korporatsiyalarning statistik kuzatuvlari shuni ko'rsatadiki, jurnalistik munozarada bilvosita dalil ustunlik qiladi va barcha daliliy konstruksiyalarning 50% gacha

yetadi, to'g'ridan-to'g'ri evidentiallik esa hikoya va suhbat kontekstlarida ko'proq uchraydi. Inferential evidentiallik, kamroq uchraydigan bo'lsa-da (taxminan 20%), mantiqiy fikrlash va gipotezalarni shakllantirish markaziy o'rin tutadigan ilmiy va analitik matnlarda muhim rol o'ynaydi. Ushbu miqdoriy tendentsiyalar evidentiallikning munozara turi va kommunikativ maqsadlarga sezgir ekanligini tasdiqlaydi.

Adabiyotlar sharhi. Zamonaviy tadqiqotlar faqat grammatik belgilashga e'tibor qaratish o'rniga, evidentiallikka leksik, sintaktik va diskurs darajasidagi resurslar bo'ylab taqsimlangan paradigmatic ma'nolar tarmog'i sifatida urg'u beradi. Bu o'zgarish funksional va kognitiv tilshunoslikdagi kengroq rivojlanishni aks ettiradi, bu yerda ma'no kommunikativ maqsad va kontekstual foydalanish bilan bog'liq holda tahlil qilinadi.

Dikurs-funksional nuqtai nazardan, evidentiallik pozitsiyani egallash va ma'ruzachining majburiyati bilan chambarchas bog'liq. Mushin I. daliliy iboralar ma'ruzachini bilim da'volari va axborot uchun javobgarlikka nisbatan joylashtiradigan o'zaro ta'sir vositalari sifatida ishlaydi, deb ta'kidlaydi [1]. Bu qarash evidentiallikni statik grammatik kategoriya emas, balki diskursni tashkil etishning dinamik komponenti sifatida ta'kidlaydi va uni pragmatik omillar tomonidan shakllantirilgan funksional paradigma sifatida talqin qilishni qo'llab-quvvatlaydi.

Kognitiv-lingvistik yondashuvlar evidentiallikni tushunishni bilim olishning aqliy tasvirlari bilan bog'lash orqali yanada kengaytiradi. Diewald G. va Smirnova E. [2] daliliy ma'nolar idrok, xulosa chiqarish va hisobot bilan bog'liq konstruksiyalarning grammatikizatsiyasi orqali paydo bo'lishini ko'rsatadi. Ularning konstruktiv tahlili shuni ko'rsatadiki, evidentiallik funksional qarama-qarshiliklarning tuzilgan to'plami sifatida rivojlanadi va daliliy tizimlarning paradigmatic tabiatini mustahkamlaydi.

Interaktiv tilshunoslikda evidentiallik muloqotda epistemik boshqaruvning bir qismi sifatida o'rganiladi. Karkkainen E. tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, daliliy belgilar suhbatdoshlar o'rtasidagi umumiy bilimlarni muhokama qilish va muvofiqlashtirishda muhim rol o'ynaydi [3]. Bu topilmalar evidentiallik sub'ektivlik, ishonchlilik va suhbatdoshlar o'rtasidagi munosabatlarni muvozanatlash uchun ma'ruzachilar qiladigan paradigmatic tanlovlar bo'ylab harakat qilishini ko'rsatadi.

Funksional-tipologik tadqiqotlar ham evidentiallikning paradigmatic tahliliga hissa qo'shadi. De Haan F. evidentiallikni ikkilik kategoriya emas, balki gradient hodisasi sifatida ko'rib chiqish kerakligini ta'kidlaydi [4]. Uning ishi shuni ko'rsatadiki, tillar ma'lumotlarga kirish darajalarini kodlash uchun turli strategiyalardan foydalanadilar va qattiq grammatik qoidalarga emas, balki diskurs konvensiyalariga bog'liq bo'lgan funksional paradigmatalarni shakllantiradilar.

Turkiy va Markaziy Osiyo tilshunosligida evidentiallikka muqobil yondashuvlar diskurs va sintaktik realizatsiyaga qaratilgan [5]. Schonning asarlarida turkiy tillardagi daliliy ma'nolar ko'pincha perifrastik konstruksiyalar, so'z tartibi va kontekstual xulosaga

tayanishi ta'kidlangan [6]. Bu nuqtai nazar evidentiallik sintaktik va pragmatik vositalar orqali amalga oshiriladigan moslashuvchan paradigma sifatida ishlaydi degan da'voni qo'llab-quvvatlaydi.

O'zbek tilshunosligida evidentiallik asosan matn lingvistikasi va pragmatik ma'no bo'yicha tadqiqotlar orqali bilvosita o'rganilgan. Safarov Sh. ning nutq belgilari bo'yicha tadqiqotlari kirish elementlari va modal ifodalarning axborot manbasini talqin qilishga qanday hissa qo'shishini ko'rsatadi [7]. Xuddi shunday, Yo'ldoshev M. ning funksional sintaksis bo'yicha ishi murakkab jumla tuzilmalari ko'pincha daliliy funktsiyalarga mos keladigan xulosa va xabar qilingan ma'nolarni kodlashini ta'kidlaydi [8].

Pragmatika va nutq tahlili bo'yicha so'nggi o'zbek tadqiqotlari daliliy ma'nolarni funksional doirada tizimlashtirish zarurligini tobora ko'proq tan olmoqda. Ushbu ishlar o'zbek tilidagi evidentiallik qat'iy grammatik kategoriya sifatida emas, balki kommunikativ niyat, janr va stilistik normalar bilan shakllangan paradigmatic tizim sifatida tahlil qilinishi kerakligini ta'kidlaydi [9,10].

Xulosa qilib aytganda, ko'rib chiqilgan adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, evidentiallik semantik, sintaktik va pragmatik o'lchamlarni birlashtirgan funksional-paradigmatic hodisa sifatida eng yaxshi tushuniladi. Xalqaro tadqiqotlar turli xil nazariy modellarni taklif qilsa-da, o'zbek tilshunosligi funksional nazariyani tizimli nutq tahlili bilan birlashtiradigan qo'shimcha tadqiqotlarni talab qiladi. Ushbu tadqiqot empirik kuzatuvlarga asoslangan evidentiallikning funksional-paradigmatic talqinini taklif qilish orqali ushbu ehtiyojga javob beradi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda sintaktik, semantik va diskurs-pragmatik mexanizmlar orqali amalga oshiriladigan ko'p o'lchovli lingvistik hodisa sifatida evidentiallikni tahlil qilish uchun funksional-paradigmatic yondashuv qo'llanildi. Metodologiya shaklga asoslangan tavsifdan tashqariga chiqish va daliliy ma'nolar real kommunikativ kontekstlarda ma'ruzachilar uchun mavjud bo'lgan tuzilgan tanlov tizimi sifatida qanday ishlashini ochib berish uchun mo'ljallangan.

Tadqiqot funksional tahlil, kontekstual talqin va miqdoriy taqsimot kuzatuvini birlashtirgan sifat jihatidan ustun bo'lgan aralash dizaynga amal qiladi. Dalil konstruksiyalari paradigmatic tarmoq elementlari sifatida ko'rib chiqiladi, bu yerda har bir shakl axborot manbai va epistemik pozitsiyani kodlashning muqobil vositalari bilan bog'liq holda tahlil qilinadi.

Taklif etilayotgan metodologiya funksional, paradigmatic va diskursga asoslangan nuqtai nazarlarni yagona analitik asosga integratsiya qilish orqali evidentiallikni o'rganishga hissa qo'shadi. Ushbu yondashuv evidentiallikni sintaktik tanlov, semantik talqin va kommunikativ maqsad bilan shakllangan dinamik tizim sifatida yanada nozikroq tushunish imkonini beradi.

Natijalar va muhokama. Ingliz va o'zbek tillaridagi munozaralarda dalillar konstruksiyalarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, dalillar yagona grammatik kategoriya emas, balki tuzilgan funksional paradigma sifatida ishlaydi. Natijalar dalillar ma'nolari sintaktik naqshlar, leksik tanlovlar va munozara strategiyalari bo'yicha taqsimlanganligini va qarama-qarshi va bir-birini to'ldiruvchi funktsiyalar tizimini tashkil qilishini ko'rsatadi.

Sintaktik nuqtai nazardan, natijalar shuni ko'rsatadiki, daliliy ma'nolar ko'pincha murakkab gap tuzilmalari, ayniqsa to'ldiruvchi gaplar va qavs ichidagi konstruksiyalar orqali kodlanadi. O'zbek ma'lumotlarida daliliy funktsiyalar ko'pincha fe'l morfologiyasi, ravish modifikatorlari va nutq markerlari orqali yashirin ravishda amalga oshiriladi, ingliz ma'lumotlari esa modal fe'llar va xabar predikatlar kabi leksik va sintaktik vositalarga ko'proq bog'liqlikni ko'rsatadi.

Topilmalar ushbu tadqiqotda taklif qilingan evidentiallikning funksional-paradigmatik talqinini qo'llab-quvvatlaydi. Xulosa qilish daliliyligining ustunligi zamonaviy nutq to'g'ridan-to'g'ri idrokdan ko'ra ratsional asoslash va talqiniy fikrlashni ustuvor deb biladi. Bu tendentsiya akademik va ommaviy muloqotda analitik va baholash bilimlarini ifodalashga qaratilgan kengroq o'zgarishlar bilan mos keladi.

Umuman olganda, natijalar va muhokamalar shuni ko'rsatadiki, funksional-paradigmatik yondashuv shaklga asoslangan tavsiflarga qaraganda evidentiallikning yanada kengroq ma'lumotlarini taqdim etadi. Sintaktik, semantik va pragmatik o'lchamlarni birlashtirish orqali ushbu tadqiqot daliliy ma'nolar tillar ichida va tillar o'rtasida kommunikativ strategiyalar sifatida qanday ishlashini chuqurroq tushunishga hissa qo'shadi.

Xulosa va tavsiyalar. Ushbu tadqiqot isbotlovchilikni sintaktik, semantik va diskurs-pragmatik darajalarda ishlaydigan funksional-paradigmatik hodisa sifatida tushunish kerakligini ko'rsatdi. Tahlil isbotlovchi ma'nolar aniq grammatik belgilar bilan cheklanib qolmasdan, balki kommunikativ maqsadlar, janr konventsionaliyalari va epistemik pozitsiya bilan shakllangan funksional tanlovlar tizimi orqali amalga oshirilishini tasdiqlaydi. Bunday yondashuv isbotlovchilikni diskursda ma'no qurishning ajralmas komponenti sifatida yanada keng qamrovli talqin qilish imkonini beradi.

Ushbu xulosalarga asoslanib, bir nechta tavsiyalar taklif qilinishi mumkin. Birinchidan, kelajakdagi tadqiqotlar isbotlashning funksional paradigmatic modellarini yanada takomillashtirish uchun og'zaki va raqamli nutqni o'z ichiga olgan kengroq va muvozanatliroq korpuslarni o'z ichiga olishi kerak. Ikkinchidan, o'zbek tilshunosligidagi isbotlash tadqiqotlari empirik validlikni oshirish uchun diskurs-pragmatik tahlil va miqdoriy usullarning tizimli integratsiyasidan foyda ko'radi. Uchinchidan, ushbu tadqiqotda ishlab chiqilgan funksional-paradigmatik asos qiyosiy va tipologik tadqiqotlarga qo'llanilishi mumkin, bu esa tillarning bilim manbai va epistemik pozitsiyani qanday kodlashini chuqurroq tushunishga hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mushin I. Dalillilik va epistemologik pozitsiya: Hikoyani qayta hikoya qilish. Amsterdam: John Benjamins, 2001. 247 b.
2. Diewald G., Smirnova E. Nemis tilida evidentiallik: Lingvistik realizatsiya va grammatiklashtirishdagi qonuniyatlar. Berlin: De Gruyter Mouton, 2010. 298 b.
3. Karkkainen E. Ingliz tilida so'zlashuvda epistemik pozitsiya. Amsterdam: John Benjamins, 2003. 214 b.
4. De Haan F. Dalillik va epistemik modallik: Chegaralarni belgilash // Southwest Journal of Linguistics. 1999. Vol. 18. P. 83–101.
5. Cornillie B. Ispan tilida dalillik va epistemik modallik. Berlin: Mouton de Gruyter, 2007. 356 b.
6. Schonig C. Diskurs nuqtai nazaridan turkiy dalillik // Turkiy tillar. 2011. Vol. 15. P. 45–68.
7. Safarov Sh. Diskurs va pragmatika masalalari. Toshkent: Fan, 2014. 240 b.
8. Yo'ldoshev M. O'zbek tilida funksional sintaksis. Toshkent: Universitet, 2016. 312 b.
9. Rasulov R. Matn lingvistikasi asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 2018. 280 b.
10. Karimov B. Nutq va pragmatik ma'no. Toshkent: Akademnashr, 2020. 196 b.

